

Орел І. І.,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА В УТВОРЕННІ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У розвідці описуються типи смислоутворюючих компонентів, які забезпечують національно-культурну маркованість фразеологічного значення.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, смислоутворюючий компонент, національно-культурна семантика.

В статье рассматриваются типы смыслообразующих компонентов, которые обеспечивают национально-культурную фразеологическую семантику.

Ключевые слова: фразеологическая единица, смыслообразующий компонент, национально-культурная семантика.

The following meaning-formative types of components which provide national and cultural markedness of phraseological meaning are described in the research.

Key words: phraseological unit, meaning-formative component, national and cultural semantics.

Вивчення взаємодії мови й культури виступає на сьогодні актуальним напрямом досліджень багатьох наук, зокрема лінгвокультурології, етнолінгвістики, фольклористики, фразеології тощо. Думку про те, що мова й культура взаємодіють, було висловлено В. Гумбольдтом ще на початку XIX століття. Ідеї В. Гумбольдта продовжили Е. Сепір та Б. Уорф, які вважали, що мова творить національну картину світу (далі – НКС), від якої залежить не лише мислення народу, але і його світогляд. НКС кожного етносу відображаються у мовній картині світу, визначає різну духовну й культурну своєрідність колективу мовців [1, с. 320].

У процесі розвитку фразеології багато досліджень присвячено вивченню способів творення ФО (О.О.Селіванова, С.Н.Денисенко), способів збереження і шляхів передавання НКІ засобами ФО (В.І.Гаврись, Н.Фischer), стилістичних властивостей ФО (М.П.Брандес, Е.Riesel), функціонування фразем (Н.Н.Амосова, І.С.Гнатюк). Проблеми передавання національно-культурної інформації (далі – НКІ) засобами ФО присвятили свої праці Д.О.Добровольський, О.П. Пророченко, В.М. Телія та інші дослідники. Проте зазначене питання лишається недостатньо вивченим і тому актуальним у сучасних мовознавчих студіях. Не дослідженими у повному обсязі є способи творення національно-культурної семантики ФО. Мета нашої розвідки – виявлення типів смислоутворюючих / стержневих компонентів ФО, які передають НКІ у фразеологічному значенні (далі – ФЗ).

Наявність НКІ в ФЗ забезпечують національний і культурний компоненти [2; 3]. В.Г.Гак пропонує розмежувати культурну й національну специфіку значення ФО. Під культурною специфікою ФЗ вчений розуміє співвіднесення семантики ФО з елементами матеріальної та духовної культури народу, його історії, природно-географічного середовища, в якому він живе, вірувань, звичаїв тощо [2, с. 260-261]. Національна специфіка ФО дещо ширша, тому що зумовлена двома чинниками: об'єктивними (відображення в значенні ФО реалій, притаманних існуванню даного етносу та відсутніх у житті інших народів) та суб'єктивними (довільність у виборі мовних знаків у різних мовах при вербалізації одного поняття) [2, с. 260]. Одне і те саме поняття може бути виражене в національних мовах ФО з різним компонентним складом, який вербально репрезентує різні національні образи, що й свідчить про національну специфіку ФЗ. Наприклад, поняття "ніколи": нім. мова – *zu Pfingsten auf dem Eise* (досл.: коли Трійця буде (святкуватись) на льоду), *wenn Ostern und Pfingsten auf einem Sonntag zusammenfallen* (досл.: коли Великдень і Різдво припадуть на одну неділю); англ. мова – *When pigs fly* (досл.: коли свині літатимуть), *when the Ethiopian changes his skin* (досл.: коли ефіоп поміняє свою шкіру); рос. мова – *После дождичка в четверг, когда у пруда зацветет резеда*; укр. мова – *коли рак на горі свисне, коли неділя буде в суботу, на турецький Великдень*.

Ми поділяємо думку дослідників (М. Ф. Алефіренко, Є. М. Верещагіна, С. Н. Денисенко, М. В. Жуйкової, В. Г. Костомарова) про те, що ФЗ передає НКІ, тобто інформацію про культуру в межах етносу. Більша частина ФО сучасної німецької мови створена народом. Тому більшість німецьких ФО передають НКІ – інформацію про матеріальні й духовні цінності народу.

НКІ в семантиці ФО може бути пов'язана з прадавніми пластами культури – віруваннями, традиціями, звичаями, промислами, ремеслами тощо. ФО передають НКІ, яка представляє собою накопичений віками народний досвід, пов'язаний із стародавніми духовними і матеріальними цінностями, основою культури етносу. Наприклад: вірування: *mit St. Florian reden* – (розм.) *підпалити щось*, (досл.) *розмовляти зі Св. Флоріаном* (Св. Флорія вважається покровителем пожежників); звичаї, традиції: *geschmückt sein wie ein Pfingstochse* – (розм., фам., зневажл.) *бути одягнутим без смаку*, (досл.) *бути прикрашеним як бичок на Трійцю* (ФО походить від традиції наряджати корів вінками під час першого вигону стада на пасовисько, що припадає на перший день Трійці); промисли: *Das ging bis in die aschgraue Pechhütte* – *це може привести невідомо куди*. "Aschgrau" – означає "дуже далеко"; (досл.) *сірий від попелу*. Смолокурня (*Pechhütte*) символізує дуже віддалену місцевість у лісі, звідки важко було доставляти деревину. Тому дерево переробляли на смолу або деревне вугілля на місці вирубки.; господарство: *etw. glimmt unter der Asche* – *щось жевріє (ненависть, надія)*, (досл.) *щось тліє під попелом* (ввечері вогонь засипали попелом, який вранці розгрібали і використовували вуглики, що не догоріли.).

У ході історичного розвитку суспільства утворилися фрагменти НКС, які слугують поштовхом для виникнення сучасних сталих одиниць (політика, економіка, спорт, техніка тощо). Ми вважаємо, що ФО, пов'язані з указаними фрагментами НКС, можуть передавати НКІ, володіти національно-культурною семантикою, якщо компонентом таких ФО виступають назви національно лакунарних понять (імена політиків, видатних людей, артефакти тощо). Наприклад, ФО, що відображають політичне життя: *Er ist kein Bismark*. – (розм.) *хорошим політиком його не назвеш*, (досл.) *він не Бісмарк*. ФО пов'язана з іменем Отто фон Бісмарка, першим канцлером Німеччини (1847-1888 рр.), який прославився як політик.; *Marx ist die Theorie, Murks ist die Praxis!* – (за-стар.) *Маркс у теорії, а на практиці – вкрасти!* ФО пов'язана з пропагованою К. Марксом ідеологією.

В основі внутрішньої форми сучасних ФО знаходяться образи, що відображають, як правило, новітні реалії. Більша частина таких ФО володіє національно маркованою семантикою, тому що суб'єктивно (за В.Г.Гаком) відображають “артефакти цивілізації” [4, с. 245]. Наприклад: ФО, що відображають політичне життя: *für jemanden Partei ergreifen* – (розм.) *підтримувати когось*, *стати на чийсь бік*, (досл.) *взяти / обрати для когось партію*; ФО, відбивають банківську сферу: *außer allem Kredit sein* – (розм.) *втрапити довіру*, (досл.) *бути поза кредитом*; ФО, що відтворюють розвиток науки і техніки: *wie ein Auto gucken* – (розм.) *виглядати здивованим*, (досл.) *дивитися як автомобіль*, (укр.: *робити круглі очі*); *Ein alter Mann ist doch kein D-Zug* – (розм.) *старші люди не можуть дуже швидко рухатися*, (досл.) *старший чоловік не швидкий поїзд*, (пор. з укр.: *хтось не ракета*); ФО, пов'язані з сучасним промисловим виробництвом: *Hier herrscht vielleicht ein Betrieb*. / *Hier herrscht immer starker Betrieb!* – (розм., жарт.) *тут панує пошвавлення*, (досл.) *тут мабуть панує підприємство / тут завжди панує сильне підприємство*; ФО, що відображають спорт: *Die Arschkarte ziehen* – (розм.) *щось неприємне*, (досл.) *витягнути карточку із задньої кишені штанів*. ФО походить із гри у футбол. Суддя показує жовту карточку гравцям, витягаючи її із задньої кишені.; ФО, які пов'язано з громадським транспортом: *Du bist wohl in der U-Bahn geboren!* – (розм., жарт.) *Ти що в метро народився!* (так кажуть тим, хто не зачинає за собою двері).

Широко використовуються в сучасній німецькій мові цитати відомих людей, афоризми, які ми слідом за І.І.Чернишевою, М.Д.Степановою відносимо до фразеологічного фонду німецької мови. Наприклад: *Dazu hat Buchholz kein Geld* – (розм.) *це для когось надто дорого*; (досл.) *на це у Бухгольца немає грошей* (Бухгольц – скарбник короля Пруссії Фрідріха II. На запит міністерства, чому в Берліні не ремонтується Довгий міст, король наклав резолюцію: *Buchholz hat kein Geld dazu*.); *Das also war des Pudels Kern!* – (розм.) *ось де собаку зарито* (цитата В.Гете “Фауст”).

Низка ФО, лексичними компонентами яких виступають запозичення, володіють, на нашу думку, національно маркованою семантикою, тому що суб'єктивно (за В.Г.Гаком) відображають транснаціональні реалії. Наприклад: *ein Sit-in veranstalten* – (розм.) *влаштувати сидячу забастовку* (*Sit-in* (з англ.) *сісти разом*); *Eine Last-Minute-Reise vorhaben* – (розм.) *планувати подорож під час відпустки за зниженими цінами перед самим початком поїздки* (*last minute* = (engl.) *in letzter Minute*, (досл.) *планувати подорож в останню хвилину*).

Існують ФО німецької мови, значення яких має міжкультурний характер, і риси НКІ при цьому відсутні. Компонентами таких ФО виступають запозичення з Біблії, античних джерел. Наприклад: *der alte Adam sein* – (розм., бібл.) *пережитки минулого, давні звички; невірний грішник*, (досл.) *бути старим Адамом*; *Den Ariadnefaden finden* – (розм., міф.) *знайти вихід із скрутного становища*, (досл.) *знайти нитку Ариадни*; *er ist kein Adonis* – (жарт.) *гарним його не назвеш*, (досл.) *він не Адоніс*.

З вище сказаного можемо зробити висновок про те, що в сучасній німецькій мові існують:

- 1) ФО, які мають національно-культурну семантику:
 - а) ФО народного походження:
 - ФО, що виникли на основі народних вірувань, традицій;
 - ФО, що відображають сучасні реалії;
 - б) ФО авторського походження (цитати, афоризми, крилаті слова);
- 2) національно марковані ФО (компонентом яких виступає запозичення; образ ФО пов'язаний з артефактами цивілізації);
- 3) ФО з міжкультурною семантикою (біблеїзми, міфологізми).

На нашу думку, смислоутворювальний компонент передає НКІ у ФЗ, яка відображає народний досвід, здобутий і збережений протягом століть. Особливість стержневого компонента полягає в його походженні – створений народом на основі міфів, історичних подій, звичаїв, традицій, вірувань, забобонів, прикмет, спостережень за погодою, тваринами, рослинами тощо. Також передають НКІ й ФО, поштовхом для утворення яких послугували сучасні політичні, економічні, спортивні та інші галузі суспільного життя.

Національно-культурний стержневий компонент розглядається нами як лексема, що входить до складу ФО, або ситуація / образ, покладений в основу внутрішньої форми ФО і репрезентований словосполученням. У результаті нашого дослідження встановлено близько 30 % ФО з лексично вираженим стержневим компонентом і майже 70 % ФО з стержневим компонентом, представленим словосполученням. Лексично виражений компонент пов'язує ФЗ із певним народним образом, наприклад: *Der (ge)treue Eckart* – *вірний слуга, вірний страж* (досл. *вірний Еккарт* – герой німецької міфології, ім'я якого стало символом вірності, непідкупності); *Freund Hein mit der Hippe* – *коцава з косяю (смерть)*; *J-d ist Baron von Habenichts* – *у к.-н. ні кола, ні двора*. Компонент, виражений словосполученням, поєднує ФЗ із ситуацією національно-культурного характеру. Наприклад: *jetzt mal Butter bei de Fische* – *Тепер до справи! Тепер починаймо роботу!* ФО виникла на основі північно-німецького звичаю подавати як закуски смажену рибу з маслом і лише потім – основні страви.; *am seidenen Faden hängen* – *нестабільна ситуація; перебувати в небезпеці*. ФО виникла на основі германського міфу про богинь Норн, які прядли шовкові нитки – символ людської долі.

Національно-культурний компонент представляє етнокультурну пресупозицію у внутрішній формі ФО. Під пресупозицією розуміємо знання про національно специфічну позамовну ситуацію, фрагмент НКС, що виступає основою розуміння значення і смислу інформації.

Отже, стержневий компонент досліджуваних ФО є складником НКІ, забезпечує національно-культурний характер ФЗ. Наявність такого компонента у складі ФО передає знання про природно-географічне середовище існування народу, історичні події, міфи, магію, обряди, ритуали, вірування, забобони, народні звичаї, народні ремесла, промисли, традиції народної кухні, спостереження за погодою, тваринами, рослинами, прикмети, знайомить з фольклорними текстами (казками, шванками, легендами, народними піснями, дитячими примовляннями). Національно-культурний компонент у структурі ФО репрезентує народні образи, символи, стереотипи, які виступають одиницями НКІ. Присутність його забезпечує національно-культурний характер цілісному значенню ФО сучасної німецької мови.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчення національно-специфічних символів, що виникли на основі народних вірувань і вербалізовані засобами ФО.

Література:

1. Белехова Л. І. Образна картина світу у віршованих текстах К. Сендберга та М. Рильського / Л. І. Белехова // Збірник статей. Проблеми зіставної семантики. – К., 1999. – С. 320-324.
2. Гак В. Г. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов / В. Г. Гак // Фразеология в контексте культур; [отв. ред. Телия В.Н.]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 260-265.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1996. – 286 с.